

L. K A D A R I K

Suure-Jaani Keskkooli õpetaja

SUULISE JA KIRJALIKU
VÄLJENDUSOSKUSE
ARENDAMISEST
II JA III KLASSIS

TALLINN 1963

ÕPETAJATE JA KASVATAJATE TÖÖKOGE M USI

L. Kadarik
Suure-Jaani Keskkooli õpetaja

Suulise ja kirjaliku
väljendusoskuse arendamisest
II ja III klassis

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

66078

ARHIIVKOGU

SAATEKS.

Alklasside õpetaja põhilisi ülesandeid emakeele tundides on õpilaste suulise ja kirjaliku väljendusoskuse arendamine ning kommunistliku maailmavaate kasvatamine. Ümberjutustuste ja kirjandite kirjutamine on nende ülesannete täitmisel üks olulisemaid, kuid ühtlasi raskemaid tööloike.

Suure-Jaani Keskkooli algklasside õpetaja L. Kadarik on süstemaatilise tööga saavutanud õpilaste väljendusoskuse arendamisel väga häid tulemusi. Käesolevas artiklis «Suulise ja kirjaliku väljendusoskuse arendamisest II ja III klassis» jagabki õpetaja L. Kadarik oma kogemusi. Ta kirjutab sellest, kuidas ümberjutustuste ja kirjandite kirjutamist siduda kommunistliku kasvatuses eesmärkidega, kuidas rakendada koduloolist printsiipi ja organiseerida suulist eeltööd.

Õpetajail on paljudi õppida sm. Kadariku tulemusrikkast, meetoodiliselt õigest tööst.

Toimetaja.

I. ÕPILASTE SUULINE JA KIRJALIK KÕNE KUI ÜHTNE PROTSESS.

Laste üldine arenemine on kõige tihedamalt seotud nende keelelise arengutasemega, sõnavaraga, lausete koostamisoskusega, loogilise väljendusoskusega. Algkooliõpilaste kõne peab kujunema selgeks ja ilmekaks ning olema kooskõlas kirja-keele õige hääldamise nõuetega. Vastavalt sellele, kuidas õpilased omandavad kirjatehnilisi vilumusi, kasvavad nõuded ka kirjaliku väljendusoskuse suhtes. Iga kirjalikult väljendatud sõna või lause olgu selge, arusaadav ja õige nii mõttelt kui ka ortograafialt. Õpilased peavad oskama lauseid õigesti koostada ning neid ka loogiliselt järjestada.

Õpilaste suulise kui ka kirjaliku kõne vilumust tuleb õpetajal igakülgsest arendada, kusjuures ta arvestagu, et kirjaliku kõne oskuse arendamine on palju raskem. Kooli tulles valdavad lapsed juba teatud määral suulist kõnet, kirjaliku kõne oskuse arendamine algab aga paljudel alles esmakordselt koolis. Kirjaliku kõne arendamine kulgeb aeglaselt ja toetub suulisele kõnele. Kirjalik väljendus tähendab õpilastele väga komplitseeritud analüütilis-sünteesilist protsessi, mispärast kõik see, mida õpilased kirjalikult väljendavad, peab olema eelnevalt koos õpetajaga suuliselt läbi mõeldud, arutatud ja kinnistatud.

Suulist kõnet on õpetajal palju kergem kontrollida, jälgida ja parandada kohe kõnelemise ajal. Iga kirjalikku ülesannet suuliselt ette valmistades on võimalik vältida palju niisuguseid vigu, mille vastu võitlemine muutub raskeks siis, kui need on kirjutamise teel õpilaste mällu kinnistunud. Nagu näeme, on õpilaste suulise ja kirjaliku kõne arendamine omavahel tihedalt seotud ja moodustavad õieti ühtse tervikliku protsessi.

Õpetamisel Suure-Jaani Keskkooli II—III klassis olen püüdnud neist põhimõtetest kinni pidada.

II. KÕNEARENDUSE SEOSEST KODULOOGA.

Kui õpilased on I klassis saanud vajaliku ettevalmistuse, siis oskavad nad juba I õppeaasta lõpul suulisi jutukehi koostada ja lühikesi kirjandeid kirjutada.

II klassis muutuvad õpilaste suulised jutustused kodulooliste vaatluste, õppekäikude ja ümbritsevast elust saadud kogemuste põhjal palju rikkamaks ja mitmekesisemaks. Emakeele õpetamine koduloolisel printsiibil annab rikkalikke võimalusi kõnearenduslikuks tööks. Seepärast olen loovtööde teemasid ja etteütluse tekstegi sidunud koduloolise materjaliga. Kirjand kujuneb enamasti kokkuvõtteks õppekäigust või vaatlusest; samuti kinnistab või laiendab tunnis omandatud ümberjutustuse tekst. Ka kirjatehnikas kasutatavad tekstid olen sidunud kodulooliste andmetega.

Kirjalikku väljendusoskust arendavateks loovtöödeks on ümberjutustused ja kirjandid. Järgnevalt peatungi nende ettevalmistamisel ja kirjutamisel, nagu olen seda teinud II ja III klassis.

III. KIRJALIKUD TÖÖD.

1. Ümberjutustused II klassis.

II klassis on laste suuline väljendus (kõne) märgatavalt parem ja eredam kui kirjalik. Kirjalikult väljendudes satuvad lapsed lausete moodustamisel ja mõtete järjestamisel raskustesse, mis neile suulises väljenduses on tundmatu. Seepärast olen iga kirjalikku tööd püüdnud suuliselt hoolikalt ette valmistada. Olen seda teinud lugemistundides, kõnearendustundides ja vahetult kirjalikele töödele eelnevates ettevalmistustundides.

Ümberjutustusteks olen teksti enamasti ise koostanud (koduloolise materjali põhjal), kuid olen kasutanud ka lugemikus antud palasid, katkendeid lasteraamatuist ja lühikesi ilukirjanduslikke palasid. Viimaste puhul tuleb teksti vahel lihtsustada, et vältida ortograafiliselt raskemaid sõnu, otsesest kõnet, keerukat lauseehitust jms. Kirjutamise ajal luban õpilastel õigekirjaküsimustega enda poole pöörduda.

Õppeaasta algul II klassis kasutasin esimeste ümberjutustuste koostamisel sama töömoodust nagu I klassiski, s. t. õpetaja küsimustele vastavad õpilased ühe lausega. Käsitlenud sügisel lugemisõpetuses teemat «Köögivilja-

aed» ja teinud õppekäigu kooli aeda, koostasime tekstilähedase ümberjutustuse.

Esitasin kantaval tahvlil järgmise teksti:

Ühel õhtul leidis Aavo maasikapeenralt kärnkonna. Ta arvas, et kärnkonn hakkab öösel maasikaid sööma. Aavo tahtis konna maasikapeenralt ära ajada. Ema ei lubanud seda. Ta seletas Aavole, et kärnkonnad ei söö maasikaid. Seda teevad öösel pimedas teod. Kärnkonnad aga tulevad õhtul neid püüdma. Ema ütles veel, et kärnkonnad on kasulikud loomad. Nad on meil aia öövahtideks.

Et lapsed on juba tuttavad aiale kasulike ja kahjulike loomadega, siis teksti sisuline analüüs pole enam vajalik. Esitasin ainult paar küsimust sisu kohta:

1. Kellest räägitakse selles jutukeses? (Selles jutukeses räägitakse kärnkonnast, Aavost ja emast.)

2. Mida ütles ema Aavole? (Ema ütles, et kärnkonnad on kasulikud loomad. Nad söövad tigusid.)

Nüüd lugesid lapsed jutukese ette lausete kaupa. Iga lause järel esitasin küsimuse: «Millest räägitakse selles lauses?» Õpilased vastasid ühe lausega tekstist. Seejärel avasin tahvlil varem valmis kirjutatud küsimused:

1. Kelle leidis Aavo ühel õhtul maasikapeenralt?
2. Mida arvas Aavo?
3. Mida ta tahtis teha?
4. Kes keelas Aavot?
5. Mida ta seletas Aavole?
6. Kes söövad öösel maasikaid?
7. Kes tulevad õhtul tigusid püüdma?
8. Mida ema veel ütles?
9. Kelleks on kärnkonnad meie aias?

Lasksin küsimusi üksikult lugeda ja neile suuliselt ühe jutustava lausega vastata. Nii jutustasime küsimuste järgi 2—3 korda.

Järgnevas ortograafilises analüüsis vaatlesime ja pidasime meeles raskemate sõnade õigekirjutust:

maasikapeenralt	ajada
kärnkonna	lubanud
sööma	püüdma
kasulikud	öövahtideks

Enne kirjutamisele asumist leidsime jutukesele pealkirja.

Õppeaasta algul jätsin küsimused ja sõnad kirjutamise ajaks tahvlile. Hiljem, III õppeveerandist alates kustutasin tekstilähedase ümberjutustuse puhul küsimused tahvlilt ja õpilased kirjutasiid ümberjutustuse peast. Kui õpilaste vaatlusvõime ja sõnade meeldejätmise oskus oli suurenenud, kustutasin pärast põhjalikku ortograafilist analüüsi osa sõnu tahvlilt (kirjutamise ajaks). Kontrollisin suuliselt, kas sõnade õigekirjutus on lastele meelde jäänud. Kevadeks jõudsiime nii kaugele, et kustutasin tahvlilt kõik ortograafiliselt analüüsiitud sõnad.

Kui II õppeaasta algul tekstilähedase ümberjutustuse kirjutamisel vastasiid lapsed igale küsimusele ühe lausega tekstist, siis õppeaasta jooksul, sedamööda kuidas kasvas õpilaste väljendusoskus, esitasin küsimusi nii, et neile tuli vastata juba paari-kolme lausega. Küsimused hakkasiid üha enam sarnanema jutukese plaaniga. Näide:

Linnumajake.

Ilmad olid külmad. Vahel sadas lund ja tuiskas. Ühel hommikul nägi Jüri akna all oksal tihast. Linnuke siutsus haledasti. Ta kõht oli väga tühi.

Jüri avas akna ja viskas tihasele teri. Terad langesiid akna alla lumele.

Varsti läksiid lapsed õue. Nad märkasiid, et lumi oli terad kinni katnud.

Jüri meisterdas lindudele majakese ja kinnitas selle kase külge. Nüüid võisiid linnud rahulikult süüa ja külma tuule eest varju leida.

Esitasin niisugused küsimused:

1. Missugused olid ilmad?
2. Keda nägi Jüri ühel hommikul?
3. Mida tegi Jüri?
4. Mida märkasiid lapsed, kui nad õue läksiid?
5. Kuidas aitas Jüri linde?

Kevadel proovisiimegi kirjutada tekstilähedasi ümberjutustusi kollektiivselt koostatud plaani järgi.

Et III klassis tuleb hakata õpetama ka kokkuvõtliku ümberjutustuse kirjutamist, siis alustasin vastava suulise ettevalmistustööga juba II klassi lugemis- ja kõnearendustundides. Programmis on ette nähtud jõukohaste lasteraamatute sisu jutustamine, mis tegelikult kujunebki kokkuvõtli-

kuks ümberjutustuseks. Sellise nõude esitab ka tegelik töö: II klassis tuleb õpilastel lasta sageli ümber jutustada nähtud filmide (ka diafilmide) ja teatrietenduste sisu.

See nõuab pidevat ja läbimõeldud tööd laste üldistava mõtlemise väljakujundamisel. Seepärast pöörasin erilist tähelepanu lugemispalade kavastamisele ja kava järgi jutustamisele. Kasutasin mitmesuguseid kavastamise mooduseid.

II kl. alustasime piltplaanide koostamisega lugemispaladele, näiteks jutukesele «Arvo taskud». Järgmiseks etapiks oli lugemikus antud paladele uute pealkirjade leidmine. Rääkisin lastele, et pealkiri peab väljendama pala või selle osa kõige tähtsama mõtte ühe lausega. Nii leidsid lapsed, et pala «Sinised lehed» pealkirjaks võiksid olla ka õpetaja sõnad: «Tuleb nii anda, et saaks võtta.» Pala «Seene varjus» on juba autori poolt osadeks jaotatud ja osad pealkirjastatud. Arutasime lastega, miks on antud just niisugused pealkirjad ja kas võiks ka teistsuguseid leida. Andsin lastele vabal valikul jutustada ühe osa kas antud või enda valitud pealkirja järgi. Kuna enamik lapsi jutustas kõige meelsamini teost kui töökaimast öömajalisest, otsustasingi selle osa palast lasta ümberjutustusena kirjutada. Jutustus kujunes vastustest järgmistele küsimustele:

1. Mida kuulsid äkki kõik öömajalised?
2. Kes ilmus lõpuks pimedusest nähtavale?
3. Miks tuli tigu nii aeglaselt?
4. Mida tahtis tigu teha, enne kui võis edasi minna?
5. Kuhu istus tigu?
6. Mida ta hakkas tegema?

Pärast suulist jutustamist ja ortograafilist analüüsi kirjutasi õpilased töö vihikuisse.

Mõne lugemispala puhul pidid lapsed minu poolt antud kavapunktid õigesse järjekorda asetama ja neile vastavalt jutustama. Näiteks pala «Taat ja rebane» puhul andsin kavapunktid ebaõiges järjekorras:

1. Rebane pillub kalad reelt maha.
2. Taat viskab rebase kalakoorma otsa.
3. Eit ja taat leiavad, et reel pole kalu ega rebast.
4. Rebane teeskleb surnut.

Järgmiseks tööks oli lugemispalade kollektiivne kavastamine.

Esitasin lastele lühikesi jutukesti, millele nad pidid sobiva pealkirja leidma. Igaühel tuli ka põhjendada, miks ta jutukesele just niisuguse pealkirja tahab panna. Leidsime pealkirju veel piltidele ja nende järgi koostatud jutukestele. Vaatasime diafilme ja leidsime neilegi sobivaid pealkirju. Õpilased vastasid minu poolt koostatud sõlmküsimustele mõnede diafilmide (nagu «Elav kaabu», «Kaks ahnet karupoega» jt.) sündmustiku kohta.

Ka õppekäikude ja vaatluste kokkuvõtteid tuli jutustada kindla plaani järgi.

II õppeaasta lõpuveerandil said lapsed ülesande jutustada pikematest lugemispaladest kõige olulisem kindlaksmääratud lausete arvuga. Algul tegime seda kollektiivselt, kuid hiljem tulid lapsed selle ülesandega ka iseseisvalt toime.

Selleks otstarbeks kasutasin lugemikust palasid, nagu «Mürgine allikas», «Lugu peidetud paberituutust», «Missugune päev on täna» jt.

Nii olimegi välja jõudnud suulise kokkuvõtliku ümberjutustuseni.

Filmide, diafilmide ja nukunäidendite sisu kokkuvõtlik ümberjutustamine on pisut raskem töövorm. Kui lugemispala kokkuvõtliku ümberjutustuse puhul on õpilastel kasutada raamat, kust nad võivad järele vaadata, kui nad on midagi unustanud, siis filmide, diafilmide ja näidendite puhul tuleb tugineda ainult mälule. Selle-eest on aga lastenäidendite ja -filmide süžee huvitavam, emotsionaalsem ja haaravam. See paneb lapsi rohkem kaasa elama, ergutab nende fantaasiat ning jääb ka paremini ja elavamalt meelde. Lapsed tunnevad sügavalt kaasa positiivsetele kangelastele ja mõistavad rangelt hukka negatiivseid, muutuvad ise nende silmade ees hargneva tegevuse kaasosalisteks ja tingimata positiivseiks. Nii saadud tugevad muljed võimaldavad nähtu sisu kergemini edasi anda, s. o. ümber jutustada. Suunavate küsimuste abil tulid õpilased IV veerandil sellise ümberjutustusega päris edukalt toime. II klassis kasutasin diafilme põhiliselt suuliseks kõnearenduslikuks tööks. Et aga III klassis tuleb hakata kirjutama kokkuvõtlikku ümberjutustust, siis arvestades klassi arengutaset ja soovides kontrollida õpilaste valmisolekut edukaks tööks III klassis, kirjutasime juba II õppeaasta lõpul kokkuvõtliku ümberjutustuse diafilmi «Nisupea» järgi.

Esitan näitena antud tunni plaan-konspekti.

Tunni eesmärk: õpetada koostama kokkuvõtlikku ümberjutustust laiemas süžees diafilmist, süvendades ühtlasi sotsialismi põhimõtet: «Kes ei tööta, see ei pea ka sööma.»

I. Teatan eesmärgi:

«Lapsed, täna vaatame diafilmi «Nisupea» ja vestleme sellest. Järgmisel tunnil kirjutame «Nisupeast» ümberjutustuse.»

II. Demonstreerin diafilmi järgmise jutukese saatel:

Nisupõllu ääres seisis majake. Selles elasid kaks hiirekest Keeru ja Tiiru ning kukk Kuldkõri.

Hiired oskasid ainult laulda ja tantsida. Kukk oli aga väga töökas. Juba varahommikul äratas ta hiirekesed valju kiremisega ja asus ise kohe tööle.

Kord pühkis kukk õue ja leidis maast nisupea. Ta kutsus ka hiired seda vaatama. Keeru ja Tiiru olid kiiresti kohal. Kukk seletas neile, et nisupeast on vaja terad välja peksma. Ta tahtis teada, kes hakkab teri välja peksma. Kumbki hiirtest ei nõustunud seda tegema. Kukk otsustas siis selle töö ise ära teha. Hiirekesed aga mängisid sel ajal. Kui kukel töö valmis sai, siis arvasid hiired, et terad tuleb veskile viia. Kukk tahtis teada, kes seda teeb. Hiired ei tahtnud veskile minna. Kukk pidi jälle ise minema. Sel ajal löid hiired lulli. Kui kukk tagasi tuli, kutsus ta hiired kohale. Tervis oli taigen valmis teha. Aga kes hakkab taigat segama? Keerul ja Tiirul ei olnud sellegi töö jaoks aega. Kuldkõri asus jälle ise tööle. Ta segas taigna, tõi puid, küttis ahju, tegi kakukesed valmis ja pani ahju. Hiired aga tantsisid ja mängisid. Kakukesed said valmis. Need olid ilusad pruunid ja lõhnavad. Kukk pani kakukesed lauale. Keeru ja Tiiru olid kohe jaol ja tahtsid sööma asuda. Aga kukk tuletas meelde, et tema leidis nisupea, jahvatas jahu ja küpsetas kakukesed. Hiired jäid mõtlikuks. Nende ninad vajusid ikka enam norgu. Viimaks pugesis nad häbiga uksest välja. Kukk ei hakanud loodreid keelama ja laskis neil minna.

Eelnevalt on seletatud mõisteid «norgu vajuma», «mõtlikuks jääma» «koot» (kukk peksab koodiga nisupeast terad välja), «loodrid», «kakukesed».

III. Esitan küsimusi diafilmi idee väljatoomiseks:

1. Kes on selle diafilmi tegelasteks?
Iseloomusta neid!
2. Missugune oli kukk? (Töökas.)

3. Missugused olid hiired? (Nad olid laisad ja muretud, tahtsid ainult lõbutseda.)
4. Mida olid hiired agaralt valmis tegema? (Sööma asuma.)
5. Mida tuletas kukk neile meelde? (Et nad polnud tahtnud ühtegi tööd teha.)
6. Millest said hiired lõpuks aru? (Et nad ei teinud tööd, siis pole neil ka õigust süüa.)
7. Kellega võib võrrelda kukke? (Töökate inimestega.)
8. Kellega võib võrrelda hiiri? (Laiskade inimestega, loodritega.)
9. Kas teate, missuguse põhimõtte järgi elavad nõukogude inimesed? (Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma.)
10. Aga mis on teie töö? (Meie töö on õppimine.)

IV. Sisu meeldejätmiseks demonstreerin veel kord diafilmi õpilaste jutustuse saatel.

V. Kokkuvõtliku ümberjutustuse koostamine minu poolt antud küsimustele. Õpilased loevad tahvlilt küsimusi ja vastavad neile.

1. Kus elasid kaks hiirekest ja kukk?
2. Mille leidis kord kukk õuest maast?
3. Mis tuli nisupeaga teha?
4. Kes tegi üksinda kõik need tööd?
5. Mida tegid hiired sel ajal, kui kukk kakukesti küpsetas?
6. Mida tahtsid ka hiired teha?
7. Aga mida tuletas kukk neile meelde?
8. Kes pugesis häbiga uksest välja?

Kasutades tahvlile kirjutatud küsimusi, jutustab üks õpilane veel kord kogu jutukese klassile ette nii, nagu see tuleks kirjutada vihikusse. Juhin tähelepanu sellele, et laused peavad olema selged ja lühikesed.

VI. Järgneb ortograafiline analüüs.

nisupõllu (liitsõna), vilja peksta (kaks sõna), nisupea (liitsõna), jahvatada (ütlemine silpide kaupa, vaatleme t ja d asukohta), valmistada, küpsetada, kakukesed (mitmus), tantsisid, asuda, üksinda.

Klass ütleb kooris, missuguste sidesõnade ette koma pannakse ja missuguste ette ei panda. Juhin tähelepanu koma kasutamisele korduvate lauseliikmete puhul.

Lasen analüüsitud sõnu veel kord vaikselt lugeda, kustutan osa sõnu ja kontrollin suuliselt, kuidas neid kirjutatakse. Mõned sõnad lasen õpilastel kontrollimise mõttes uuesti tahvlile kirjutada. Kustutan suurema osa sõnu tahvlilt.

Ümberjutustuse kirjutamine toimub järgmisel tunnil. Küsimused jätan tahvlile.

Ümberjutustusi läbi vaadates selgus, et õpilased olid tööga üsna hästi toime tulnud: 40-st õpilasest sai ainult üks mitte-rahuldava hinde.

Sama töövormi diafilmiga kasutasin järgmisel õppeaastal ka III klassis.

Kogu õppeaasta jooksul toimus pidev töö õpilaste sõnavara laiendamise ja täpsustamise eesmärgil.

2. Ümberjutustused III klassis.

Suulise väljendusoskuse arendamine III klassis toimub kõigis lugemis-, kõnearendus- ja keeleõpetustundides nagu II klassiski.

Aktiivse sõnavara laiendamise eesmärgil seadsime II õppeaasta algul sisse temaatilised sõnastikud aastaegade järgi. Suvi, sügis, talv ja kevad moodustavad sõnastike põhistsükli. Töö käigus kandsime neisse sõnastikesse aktiivseks kasutamiseks mõeldud sõnu lugemispaladest ja klassiväliseks lugemiseks määratud lektüürist, samuti sõnu õppekäikude ja vaatluste kohta. Seda tööd jätkasime ka III klassis. Neid sõnastikke kasutasid lapsed kõnearendustundides ja loovtööde kirjutamisel.

Lugemispalade kavastamisele ja kavakohasele jutustamisele pöörasin III klassis veelgi suuremat tähelepanu, pidades seda oluliseks teguriks õpilaste loogilise väljendusoskuse arendamisel niihästi suulises kui ka kirjalikus kõnes.

Sügisel alustasime lugemispalade kavakohase tekstilähedase ümberjutustamisega ja sobivate lugemispalade osadeks jaotamise ning osadele pealkirjade leidmisega.

Jätkasin kokkuvõtliku ümberjutustamise oskuse arendamist. Samuti kui II klassis kasutasin nüüdki selleks mitmesuguseid materjale: lastekirjandust, diafilme, ajalehe «Säde» artikleid ja eelkõige muidugi lugemikus antud palasid. Alustasime lühemate paladega, kuid sedamööda, kuidas arenes laste oskus, läksime ulatuslikumate palade juurde. Näiteks, töötanud läbi Mamin-Sibirjaki «Hallkaela», said lapsed ülesande, et nad kindlaksmääratud lausete arvuga (8—10) jutustaksid pala sündmustikust kõige olulisema. Laste suulised kokkuvõtlikud ümberjutustused kujunesid umbes niisuguseks:

Hallkael oli pardipoeg. Ta elas jõel. Sügisel ei saanud ta koos teiste partidega ära lennata, sest rebane oli tema tiiva vigastanud. Jänes oli tema sõber, aga

rebane vaenlane. Kui jõgi hakkas kinni külmuma, tuli rebane jälle Hallkaela kimbutama. Mida väiksemaks jäi tiigike, kus Hallkael ujus, seda häbematumaks muutus rebane. Ta ootas, millal jõgi päris kinni külmuks, et siis Hallkaela ära süüa. Taat päästis Hallkaela rebase käest ja viis ta koju.

Kokkuvõtliku ümberjutustuse kõrval pöörasin erilist tähelepanu ka suulisele valikümberjutustusele. Kui II klassis piirdus valikümberjutustus peamiselt teatud kavapunktile vastava lõigu eraldamisega tekstist, siis III klassis omandab see juba ulatuslikuma iseloomu, kujunedes pikkamööda mõne tegelase, tegevuse või nähtuse iseloomustamiseks.

Näiteks L. Tolstoi jutu «Lõvi ja koer» käsitlelu puhul andsin lastele ülesande jutustada, kuidas käitus lõvi pärast koera surma, ja põhjendada, miks ta nii käitus. «Hallkaela» puhul lasksin jutustada, kuidas rebane Hallkaela jälgides järjest jultunumaks muutus.

Mõnede lugemispalade puhul kasutasin ka analoogiajutustust. Näiteks pala «Arno on haige» käsitlemise järel jutustasid lapsed, kuidas nad ise haiged olid jne.

Kirjalikke ümberjutustusi tegime III klassis kahte liiki: tekstilähedasi ja kokkuvõtlikke.

Enne kirjutamisele asumist toimus alati põhjalik suuline ettevalmistus. Kava koostasid lapsed minu juhendamisel. Tekstilähedase ümberjutustuse koostamisel andsin õpilastele mõnikord lisäülesandena olevikus antud pala jutustada ümber minevikus ja ümberpöördult. Mõnikord tuli esimeses isikus jutustatud pala esitada kolmandas isikus jne.

Toon näite tekstilähedase ümberjutustuse kirjutamise kohta.

Valisin ümberjutustuseks pala «Karupoegade pesemine».

Suuline ettevalmistus toimus järgmiselt: pärast töö eesmärgi teatamist ja suulist vestlust karudest lasksin teksti vaikselt lugeda, millele järgnes teksti läbiarutamine suunavate küsimuste abil.

1. Kellest lugesite?
2. Kus sammus jahimees?
3. Millest kohkus jahimees?
4. Miks ta ronis puu otsa?
5. Kes tuli jõe kaldale?
6. Jutustage, mida tegi emakaru!
7. Jutustage, mis toimus pärast suplust!

Töö kavastamiseks lugesid õpilased pala määratud osade viisi, leides igale osale vastava pealkirja. Kõige parema kava-punkti esitanud õpilane kirjutas selle tahvlile.

Kava kujunes niisuguseks:

1. Karud tulevad lagendikule.
2. Esimese karupoja pesemine.
3. Teise karupoja pesemine.
4. Pärast pesemist.

Järgnes ortograafiaalane töö. Lasksin pala veel kord läbi lugeda, kusjuures ülesandeks oli meeles pidada ka sõnade õige-kirja. Seejärel sulgesid lapsed raamatud ja ma kontrollisin raskemate sõnade (jahimees, emakaru, äkki, karupoeg, metsatehnik, haaras, metsajõgi, hakkas) kirjutamist.

Ühenduses mõningate sõnade ortograafiaga kordasime ka õpitud reegleid.

Teisel tunnil toimus ümberjutustuse kirjutamine.

Kui tekst on jõukohane, suudavad III klassi õpilased tekstilähedast ümberjutustust hästi kirjutada. Kokkuvõtliku ümberjutustuse koostamisel valmistab aga ikka veel raskusi olulise väljatoomine. Sel puhul vajavad õpilased õpetaja abi.

Esitan näite kirjaliku kokkuvõtliku ümberjutustuse koostamise kohta nukunäidendist.

Käisime kogu klassiga vaatamas nukunäidendit «Vihavaenlased». Ütlesin lastele, et nad näidendit hästi tähelepanelikult jälgiksid, sest pärast kirjutame sellest ümberjutustuse. Näidend meeldis lastele ja juba teatrilt väljudes algas elav mõttevahetus nähtu ja kuuldu üle.

Järgmisel päeval esitasin lastele eesti keele tunnis mõned suunavad küsimused näidendi sisu meeldetuletamiseks.

1. Kes olid nukunäidendi «Vihavaenlased» peategelasteks?
2. Missugune oli kassi ja koera omavaheline läbisaamine?
3. Mis juhtus Kiki ja Mikiga ühe tüli ajal?
4. Missugusesse hädaohtu nad metsas sattusid?
5. Mida õpetas siil Kikile ja Mikile?
6. Kuidas veendusid kutsikas ja kassipoeg selles, et sõprus on vaenust parem?

Koostasime kava.

Lasksin tugevamatel õpilastel paremini õnnestunud kava-punktid tahvlile kirjutada.

Kava kujunes niisuguseks:

1. Kassi- ja koerapere tüli.

2. Kiki ja Miki põgenemine metsa.
3. Siilionu päästab Kiki ja Miki hundi käest.
4. Kiki ja Miki saavad aru, et sõprus on vaenust parem.

Järgnevalt jutustasid 2—3 õpilast näidendi sisu kava järgi. Kaasõpilased kuulasid, parandasid ja andsid jutustamise kohta oma hinnangu.

Ortograafiliseks analüüsiks kirjutasime tahvlile sõnad:

nukunäidend
 peategelased
 kassipoeg
 koerakutsikas
 nõudsid jt.

Järgmisel tunnil kirjutasime ümberjutustuse.

N ä i t e n a esitan Helle töö.

Vihavaenlased.

Nukunäidendi «Vihavaenlased» peategelasteks on kassipoeg Miki ja koerakutsikas Kiki.

Vana koer ja kass tülitsevad alati omavahel ning nõudsid, et ka Kiki ja Miki oleksid vaenlased. Kiki ja Miki turtsusidki teineteise peale, kui õues kokku said.

Ühe tüli ajal põgenesid Kiki ja Miki metsa ning eksisid ära. Metsas kohtasid nad hunti, kes tahtis neid ära süüa. Hirmuga unustasid Kiki ja Miki tülitsemise ning pugesid teineteise lähedale.

Siilionu päästis kutsika ja kassipoja hundi käest. Tema õpetaski Kikit ja Mikit sõpruses elama. Ei suutnud Kiki ega Miki üksinda suurt seent sambla seest välja tõmmata, kuid kahekesi koos said nad sellega kergesti hakkama. Kahekesi oli kiikuda ja mängidagi parem. Nad jätsid tülitsemise ja said aru, et sõprus on vihavaenust parem. Viimaks mõistsid seda ka kassima ja koeraisa.

III õppeaasta lõpu poole, kui ümberjutustuse tekst oli kergem, kasutasin kokkuvõtliku ümberjutustuse puhul ka grammatilise vormi muutmise moodust. Näiteks, kirjutades ümberjutustust II kl. lugemikus antud palast «Villu raske haigus», said lapsed ülesande jutustada pala olevikus. Töö sõnade ortograafiaga ja suulise ettevalmistuse käik oli üldiselt analoogiline eespool toodud ümberjutustuste suulise läbitöötamisega, juhtisin ainult tähelepanu tegusõnade aja muutmisele. Suulisel ümberjutustamisel harjutasime pala esitamist olevikus.

3. Kirjandid õppekäigu järgi II klassis.

(Tööprotsessi ja looduse kirjeldamine.)

Kirjandite aluseks on looduse, loodusnähtuste ja tööprotsesside vaatlused. Head materjali nendeks kirjanditeks pakuvad koduloolised õppekäigud koduümbruse looduse ja inimeste tööga tutvumiseks. Korraldanud õppekäigu metsa, kolhoosipõllule, kudumistöökotta, puidutööstusse, kanafarmi või villatööstusse, kirjutasime peaaegu iga kord pärast aine suulist läbitöötamist kokkuvõtliku kirjandi.

Iga õppekäigu puhul õpivad lapsed palju uusi sõnu ja mõisteid. Töö käigus kirjutasime need sõnad temaatilisse sõnastikku.

Näiteks korraldasime II klassis õppekäigu metsa eesmärgiga vaadelda sügisese looduse ilu. Teema alla «Sügis» kandisime rea sõnu. Sõnad liigitasime järgmiselt: esemed, omadused, tegevused. Liigitamine toimus küsimuste järgi. Sõnastikesse tekkisid järgmised rubriigid:

Sügiskuud: september, oktoober, november.

Missugused on sügispäevad?

Päikesepaistelised, vihmased, soojad, tuulised.

Missugune on taevas?

Sinine, kõrge, üksikud kõrged pilverünkad hõljuvad.

Missugune on mets?

Suur, hõre, tihe, ilus, värvirikas, kaunis, kirju, kaugelt vaadates on mets nagu kirju vöö.

Missugused on puud sügisel?

Eredavärvilised, kaunid, kuused — tumerohelised, tõsised, kased — kuldkollased, haavad — erepunased, vahtrad — kirevad, kollased, punased.

Mida leidsime metsast?

Söödavaid seeni, kärbseseeni, pohli.

Mida kuulsime metsas?

Kuulsime, kuidas tuul kohises puude ladvus, lehed sahisesid, oksad praksusid jalge all.

Lapsed saavad koduseks ülesandeks osa sõnu lugemispaladest ära kirjutada.

Õppekäigule järgneval päeval loovad lapsed juhendamise järgi vabajutustuse. Andsin lastele plaani, et nad oma mõtteid kindlas järjekorras avaldaksid. Plaani esitasin kantaval tahvil küsimustena:

1. Missugune oli päev?

2. Kuhu me läksime?

3. Missugune oli mets eemalt vaadates?
4. Missugused olid puud metsas?
5. Millega oli metsaalune kaetud?
6. Mida leidsime metsast?
7. Keda nägime metsas?

Küsimustele suuliselt vastates kasutasid lapsed oma sõnastikke.

Järgnevalt lasksin lastel plaani järgi mõelda kogu jutukese. Siis kandis klassi parim õpilane oma jutukese ette. Lasksin veel mitmel õpilasel jutustada, kusjuures kogu klass kuulas ettekannet, parandas ja hindas.

Teisel tunnil kirjutasime jutukese vihikuisse. Et II õppeaasta algul käib õpilastele suulise jutustuse järgi kirjutamine veel üle jõu, siis esitasin tahvlil paari esimese kirjandi puhul lünkteksti. Näiteks:

Sügis metsas.

Oli sügisene päev. Läksime metsa. Eemalt paistis mets nagu Metsaserval seisis vaher. Kaugemal olid haavad ja kased. Metsaalune oli kaetud lehtedega. Leidsime metsast hiliseid ja seeni.

Lünkade täitmisel kasutasid õpilased oma sõnastikke. Et tahvlilt ära kirjutamine ei toimuks mehaaniliselt, siis vaatlesime enne kirjutamisele asumist raskemate sõnade õigekirjutust ja ma kontrollisin suuliselt nende sõnade kirjutamise oskust.

I veerandi lõpul hakkasid lapsed kirjutama kirjandeid ilma lünkteksti abita, vastates tahvlil antud küsimustele. Algul koostasin küsimused nii, et neile tuli vastata ühe lühikese lausega. Sedamööda, kuidas kasvas laste kirjutamisoskus, muutusid ka küsimused keerukamaks. Neile tuli vastata paari või rohkema lausega.

Seoses koduloolise teema «Me ei karda talvekülma» käsitlemisega tegime õppekäigu villatööstusse, et jälgida villa teekonda kuni lõnga valmimiseni.

Enne õppekäiku vaatlesime klassis villa, lambaraudu, kraase. Näitasin, kuidas käsikraasidega villa kraasitakse, mis-sugused on «kraasitäied» (heie). Vokki meil kahjuks ei olnud, kuid seda vaatasime hiljem kombinaadi kudumistöökohas. Vaatlesime ka ühekordset ja korrutatud lõnga.

Villatööstuses vaatasime kõigepealt, kuidas villa kaaluti.

Nägime, et villale lisati õli. Vaatlesime, kuidas kraasimismasin villatordid pehmeks vatiks tegi, kuidas heidemasin selle heideks tegi ja kuidas ketrusmasinad heidest lõnga valmistasid. Hiljem jälgisime ka lõnga korrumtamist. Meil lubati õppevahendi valmistamiseks igast materjalist pisut kaasa võtta.

Järgmisel päeval jutustasid lapsed suunavate küsimuste ja kaasatoodud materjalist valmistatud õppevahendi abil, kuidas villast lõng sai. Teisel tunnil tegime õppekäigu kombinaadi silmkoetöökotta. Seal nägime, kuidas lõngast sooje kampsuneid kootakse. Et silmkoetöökojas jälgisime ainult ühte tööprotsessi, siis ma ei kartnud, et muljeid kahelt teineteisele järgnevalt õppekäigult liiga palju koguneb. Pealegi kujunes see nagu vaadeldavate tööprotsesside lõppjärguks. Lapsed saidki koduseks ülesandeks koostada jutuke «Kuidas villast kampsun sai».

Eelnevalt olime kirjutanud sõnastikesse teema alla «Inimeste töö» rea uusi sõnu ja mõisteid, nagu

lambarauad, kraasid, vokk, vardad, kraasimismasin, vatt, heie, heidemasin, ketrusmasin, poolid, korrumtamismasin, korrumtatud lõng.

Villa vastuvõtmine, töötlemine; ketrama, kraasima, korrumtama, masinad käivad elektri jõul.

Järgmisel päeval, kui lapsed esitasid kodus ettevalmistatud jutukese, jälgisin, kas nad on omandanud uued sõnad ja mõisted ning oskavad neid kasutada. Kirjalikuks tööks esitasin järgmise plaani:

1. Missuguseks on muutunud ilmad?
2. Mis tuleb kapist välja otsida?
3. Mida tahtsime teada?
4. Kuhu me läksime?
5. Mida tehti villaga kõigepealt?
6. Mida tehti kraasitud villaga edasi?
7. Mida nägime teisel korrusel?
8. Mida käisime eile vaatamas?

Pärast suulist läbitöötamist ja ortograafilist analüüsi kirjutasime kirjandi vihikuisse.

N ä i t e k s Vahuri kirjand:

Kuidas villast kampsun sai.

Külmataat on juba järve jääkaanega katnud. Valatud külmapoisid kipuvad varbaid ja sõrmi näpistama.

Tuli kapist välja otsida villased kindad, sokid ja soojad kampsunid.

Tahtsime teada, kuidas valmib lõng, millest kindaid, sokke ja kampsuneid kootakse. Ühel päeval läksimegi Lahmuse villatööstusesse. Seal nägime, et vastu võetud vill läks kõigepealt kaalule. Enne kraasimismasinasse panemist lisati villale pisut õli. Kraasimismasin valmistab villast imepehme vati. Heidemasin tegi vatist heide ja ketrusmasinad keerutasid selle lõngaks. Teisel korrusel nägime, kuidas lõnga korrutati.

Eile käisime veel vaatamas, kuidas lõngast sooje kampsuneid kootakse.

4. Kirjandid pildi järgi II klassis.

Asendamatuks materjaliks nii suulise kui ka kirjaliku väljendusoskuse arendamisel on pildid ja pildiseeriad. Pildijutustuste koostamisel olen kasutanud nii suuri seinapilte kui ka pilte õpikus. Olen püüdnud pildid valida nii, et nende süžee oleks seotud koduloolise teemaga.

Enne pildijutustuse koostamist II klassis olen toiminud järgmiselt:

1. Teatan õpilastele töö eesmärgi:
«Täna koostame jutukese pildi järgi. Algul jutustate suuliselt, pärast kirjutate selle vihikusse.»
2. Õpilaste iseseisev töö: pildi vaikne vaatlemine ja jutukese mõtlemine.
3. Õpilaste iseseisvalt loodud jutukese kuulamine klassi poolt.
4. Hinnang õpilaste jutukeste kohta ja nende täiendamine õpetaja küsimuste abil, kusjuures parandatakse pildi sisu lahtimõtestamisel esinenud vead.
5. Küsimuste esitamine klassi- või kantaval tahvlil.
6. Jutustamine küsimuste järgi.
7. Ortograafiline analüüs.
8. Jutukeste kirjutamine vihikusse.

Õpilaste esialgsete jutustuste kuulamisel ma harilikult vahele ei sega, sest see pidurdaks laste initsiatiivi. Õpilased muutuksid araks, arvates, et nende jutukesed millegipärast ei kõlba. Kui parimate õpilaste jutustustest ilmneb, et ka nemad ei suuda pildi süžeed lahti mõtestada, alles siis abistan küsimustega.

Pärast seda, kui jutustus on suuliselt korralikult ette kantud, esitan küsimused kirjalikult, juhtides nende kaudu kirjaliku töö sobiva pikkuseni (25—55 sõna).

IV õppeveerandil kustutasin küsimused kirjutamise ajaks, kuid jätsin tahvlile raskemad sõnad.

5. Kirjandid õppekäigu järgi III klassis.

(Tööprotsessi ja looduse kirjeldamine.)

Ka III klassis on kirjandite aluseks koduloolised õppekäigud ja vaatlused või pildid.

Korraldasime sügisel õppekäigu kolhoosipõllule, et tutvuda sügiseste koristustöödega. Selleks õppekäiguks varusime 4 tundi. Algul vaatlesime lähemalt rehepeksumasin ja kombaini tööd. Pärast panime ka ise tööle käed külge: tegime kartulipõllul järelkorjamist. Lastele meeldis eriti see, et nemadki said kibedal tööajal pisut kaasa aidata. Töötasime kolhoosipõllul kaks ja pool tundi. Õpilased olid jagatud kolme brigaadi. Brigaadid korraldasid omavahel võistluse. Iga brigaadi töö kvaliteedi eest vastutas brigadir, kes tegi ka omapoolse ettepaneku iga õpilase töö hindamisel. Kõik õpilased said väga head hinded, sest töötati tõesti suure hoole ja huviga.

Järgmisel päeval kirjutasime sõnastikesse uusi sõnu, nagu võistlus, kõrrepõld, tööeesrindlane, kombain, põhk, aganad, toiduteravili, söödavili, seemnevili, hobumasin, kartulikuhilad, põhukahi, rehepeksumasin, kolhoosipõld, kartulipõld.

Mürises kombain, undas viljapeksumasin, särises lõikusmasin, säilitamine, sorteerimine, puhastamine jne.

Saadud muljete põhjal vestlesime algul vabalt. Õpilased jutustasid, missuguseid töid tehti kolhoosipõllul. Nad rääkisid sellest, kuidas töötasid kombain ja rehepeksumasin, võrdlesid nende masinate tööjõudlust. Kuigi kolhoosi kartulipõld oli suur, läks seal töö ometi kiiresti, sest töötati masinatega. Paljud lapsed olid ka kodus kartulivõtmise juures abiks olnud ja teadsid rääkida, et käsitsi kartulivõtmine nõuab palju aega ja vaeva. Nii võisime ka võrrelda käsitsi kartulivõtmist masinatööga. Edasi jutustasid lapsed sellest, kuidas nad ise kolhoosipõllul töötasid.

Nüüd koostasime kollektiivselt kirjandi plaani:

1. Aastaaeg.
2. Kolhoosi minek.

3. Töö põllul.

4. Kartulivõtjate abistamine.

Andsin koduseks ülesandeks kava järgi kirjand suuliselt ette valmistada. Järgmisel päeval kandsid mõned õpilased jutukese ette. Täiendasime ja parandasime sõnastust. Pärast kirjutasi õpilased kirjandi vihikuisse.

Eevi kirjutas niisuguse töö:

Kolhoosipõllul.

On ilusad sügispäevad. Kolhoosipõldudelt kostab viljapeksumasinate undamist ja traktorimürinat. Seal käib kiire koristamistöö. Meie kooli vanemate klasside õpilased käivad kolhoosnikuid abistamas.

Klassis puhkes rõõmus sumin, kui õpetaja ühel päeval ütles, et ka meie läheme kolhoosi. Järgmise päeva hommikul tulimegi kooli, tööriided seljas ja korvid käes.

Kui jõudsime kolhoosipõllule, nägime, et seal käib kibe töö. Meie kooli VII klass korjas masina järelt kartuleid. Metsamajandi rahvas tõstis põhku kuhja. Kolhoosnikud koristasi vilja. Ühel pool teed mürises kombain, aga teisel pool undas viljapeksumasin. Pärast läksime meiegi kartulivõtjatele appi kartuleid korjama. Tore oli töötada koos teistega laial kolhoosipõllul! Koju minnes olime pisut väsinud, aga rõõmsad tehtud töö üle. Õhtul maitses toitki eriti hästi.

III klassis olen lasknud ka koduseid kirjandeid kirjutada. Sellele peab eelnema aga eriti põhjalik ettevalmistus. Kirjeldava sisuga kirjandina planeerisin talvise metsa kirjelduse.

Ühel ilusal talvisel päeval korraldasin õppekäigu metsa talvise looduse ilu vaatlemiseks. Teel peatusime, et vaadelda, kuidas lumi sätendab päikese käes, kuidas aiapostidel on nagu valged lumemütsid peas, kuidas suusajälgedel paar kaob üle põllu kaugusse. Lapsed leidsid toredaid võrdlusi ja epiteete härmas kaskede ja lumiste kuuskede kohta. Ei jäänud silmapaari vahele ka orava näritud käbid ega jänese jäljed lumel.

Klassis kirjutasime sõnastikesse paremini õnnestunud väljendeid ja võrdlusi. Samasse kirjutasime ka tsitaate luuletustest ja lugemispaladest. Paljud lapsed kirjutasid sellele lisaks veel neile meeldinud väljendeid klassivälisest lektüürist.

Andsin lastele kirjandi koostamisel pisut suurema vabaduse. Nad ei tarvitsenud kirjutada just sellest õppekäigust, mille

me koos kogu klassiga korraldasime, vaid võisid kirjutada ka mõnest toredast suusamatkast või jalutuskäigust talvisesse metsa.

Andsin ainult raamkava:

1. Lumi.
2. Mets.
3. Puud.
4. Jäljed lumel.

Kirjandi koostamiseks oli ette nähtud nädal aega. Paljud lapsed jutustasidki, et enne kirjandi kirjutamist käisid nad metsas jalutamas või suusatamas ja nägid palju huvitavat, millest kavatsesid kirjutada.

Esitan näitena Elle kirjandi.

Talvine mets.

Oli ilus päikesepaisteline talveilm. Läksin suusakdel metsa.

Mets oli nagu muinasjuturiik. Kõikjal oli nii pidulik ja puhas. Maapind oli kaetud valge lumevaibaga, millel särasid justkui tuhanded pärlid kõigis vikerkaarevärves. Noortel määndidel oli härmatist, mis säntendas päikese käes. Ka raagus kased, lepad, pajud ja pihlakad olid kaetud härmatisega nagu hõbedast udu-sulgedega. Suured kuused seisid aga üleni lumega kaetult, nagu oleksid nad endale kallihinnalised soojad kasukad selga tõmmanud.

Tee ääres nägin oravat oksalt oksale hüppamas. Ta puistas mulle lund kaela. Siin oli olnud jänes, jäljed kadusid põõsaste vahele. Sõitsin jälgi mööda edasi ja nägin, et jänku oli haake tehes noorde haavikusse lipanud.

Kuid minul oli aeg koju minna. Metsaserval pöördusin ümber ja vaatasin veel kord tagasi. Jah, imeilus on talvine mets!

6. Kirjandid pildi järgi III klassis.

III klassis muutuvad pildijutustused juba üksikasjalikumaks ja iseseisvamaks, võrreldes II klassiga. Õpilased võivad omalt poolt juurde lisada, mis pildil antud sündmusele eelnes või mis võib sellele järgneda.

Tõin I poolaastal kirjandi koostamiseks klassi pildi, millel on väga elavalt kujutatud moment sellest, kuidas rebane on

hiilinud õue, kus kodulinnud parajasti söövad. Rebane on haaranud kana hammaste vahele ja jookseb kõigest jõust värava poole. Kanad, haned ja pardid põgenevad kisades igas suunas. Perenaine on kisa peale ukse avanud ja hüüatab ehmunult.

Pärast töö eesmärgi teatamist riputasin pildi üles. Õpilased vaatasid 2—3 minutit vaikselt. Seejärel jutustasid lapsed vabalt, mida nad pildil nägid. Esitasin mõned suunavad küsimused süžee kohta.

1. Missuguse aja on valinud rebane kodulindude aeda tungimiseks?
(Rebane valis aja, kui kodulinnud rahulikult sõid ega pannud teda tähele.)
2. Missuguse kana on rebane haaranud hammaste vahele?
(Ta on haaranud kõige suurema kirju kana hammaste vahele.)
3. Mõelge, kelle kanala see võiks olla!
Lapsed tulevad järeldusele, et kolhoosi ega sovhoosi linnufarm see ei ole, sest kodulinde on vähe, pealegi ei asu kolhooside ja sovhooside linnufarmid tavaliselt metsale nii lähedal. See võiks olla mõne metsavahi kanala. Metsavaht ise on tõenäoliselt metsa läinud ja koeradki kaasa võtnud, sest muidu ei oleks rebane julgenud nii maja lähedale tulla.
4. Mõelge nüüd, kus rebane võis elada ja miks ta kana-vargile tuli!

Nii olemegi jutukese alguseni jõudnud. Pildil antud sündmus moodustab selle lõppmomendi.

Järgneb kava koostamine. Meenutan õpilastele, et igal kirjandil on oma sissejuhatus, milles lugejat tutvustatakse jutukese tegelaste ja olukorraga, mis põhjustab järgnevaid sündmusi. Leiame, et meie jutuke võiks koosneda 3 osast. Algul võiks jutustada sellest, kuidas rebane elas ja mis ajas teda kana-vargile. Teises osas tuleks jutustada, kuidas rebane hiilis metsavahi maja juurde. Kolmas osa jutukesest räägib sellest, mis juhtus kanalas, kui rebane sinna sisse hiilis.

Saime järgmise kava:

1. Reinuvaderil on kange nälg.
2. Rein hiilib metsavahi kanala juurde.
3. Rebane varastab kana.

Et vältida šablooni, ei lasknud ma seekord jutukest kogulatuses klassile ette jutustada. Iga õpilane võis pildil kujuta-

tud sündmustele eelneva loo vabalt oma fantaasia järgi välja mõelda ja sellest kirjutada.

Kirjutasin tahvlile ortograafiliseks analüüsiks raskemaid sõnu, mida arvasin õpilasi kasutatavat:

urg	kange
liivaküngas	kanaaia
võsastikus	ohtlikku
hammaste	haaras

Pärast analüüsi kustutasin sõnad tahvlilt. Järgnes töö kirjutamine. Vajaduse korral võisid õpilased õigekirjaküsimustega minu poole pöörduda.

Mardi töö kujunes niisuguseks:

Rebane kanavargil.

Reinuvader elas metsas. Liivakünka sees oli tal urg paljude käikudega. Varem oli seal elanud mäger, aga Rein oli ta sealt välja ajanud ja uru endale võtnud. See oli vist sama kaval rebane, kes möödunud talvel Hallkaela kimbutamas käis.

Rein oli väga näljane, sest juba paar päeva polnud ta ühtegi looma ega lindu kätte saanud. Ka vanad kondid uru ees olid ammugi puhtaks näritud.

Hädas tulid Reinuvaderile meelde metsavaht Andrese kanad. Ta teadis, et Andresel on püss ja kurjad koerad, aga otsustas siiski õnne proovida.

Tasa hiilis ta Andrese aia taha. Koeri polnud kusa-gil näha. Ka inimesi ei olnud õues. Kanad, haned ja pardid sõid rahulikult putru ja teri.

Nagu välk hüppas Rein kanade keskele, haaras kõige suurema kirju kana suhu ja pistis metsa poole jooksmas. Õues algas hirmus kisa. Selle peale tuli Andrese naine uksele, kuid rebane kadus kanaga metsa kui tuul.

7. Loovetteütled.

Kui igale õppekäigule on reeglina järgnenud materjali suuline läbitöötamine, siis kirjalikuks kokkuvõtteks pole alati olnud kirjeldavat laadi kirjand. Mõnikord on selleks olnud vastavasisuline pildi süžee ümberjutustus, mõnikord aga ka loovetteütled.

Nii korraldasime veebruaris III klassiga õppekäigu Lahmuse sovhoosi karjalauta, et tutvuda sovhoosi karjafarmiga.

Jagasin õpilased 4 gruppi. I grupi vaatlusülesandeks oli veiste hooldamine ja päevarežiim laudas. II grupi ülesandeks oli teada saada, missuguseid söötasid antakse lehmadele ja kui palju. III grupp pidi välja selgitama, kui palju saadakse piima kogu karjalt ja parimatelt lehmadel päevas ning aastas. IV grupp jälgis karjafarmile kuuluvate ruumide jaotust, nende otstarvet ja tööde mehhaniseerimist.

Enne õppekäigule minekut kirjutas iga õpilane oma märkmikku küsimused, millele ta pidi vastused saama.

Järgmisel päeval tegime õppekäigust kokkuvõtte. Õpilased jutustasid tööst karjalaudas, toetudes tehtud märkmetele ja temaatilistele sõnastikele, kuhu olime kirjutanud teema alla «Inimeste töö» järgmised uued mõisted ja sõnad:

Veised — lehmad, mullikad, vasikad, pullid.

Karjafarmile kuuluvad ruumid — karjalaut, jõusöötade hoidla, heinaküün, silohoidla, piimahoidla, karjakööök, turbakuur.

Veiste söödad talvel — jõusöödad (jahu, õlikoogid kombineeritud söödad);

mahlakad söödad (silo, söödajuurvili, kartul);

koresöödad (põhk, heinad, aganad);

mineraalsöödad (sool, söödakriit, kondijahu);

vitamiinsöödad (kase- ja männioksad).

Veiste söödad suvel — kultuurkoplite rohi, ädalad, haljas-sööt.

Tööde mehhaniseerimine — rippraudtee, automaatjoojtad, masinalüps, turbapurustamine.

Piima hooldamine — kurnamine, jahutamine, säilitamine, vedamine tsisternautoga.

Karjafarmi töötajad — lüpsja-karjatalitaja, zootehnik, karjabrigadir, karjak.

Päevatoodang, aastatoodang, kogutoodang.

Suulise töö kokkuvõttena kirjutasime loovdiktaadi, mille eesmärgiks oli õppekäigust kokkuvõtte tegemise kõrval uute mõistete ja sõnade aktiveerimine ja kinnistamine. Keeleõpetuse osas õppisime parajasti liitlauset ja koma kasutamist sidesõnade ees, sellepärast nõudsin lastelt etteütleses liitlausete kasutamist.

Esitasin kantaval tahvlil järgmised sõnad, mida õpilased pidid kasutama:

sovhoosi karjalauta

huvitavat

päevarežiim
jõusööta, mineraalsööta, silo
koresöötasid
rippraudteel
automaatjootjatest
karjatalitajad, masinalüps, käistsilüpsmisest
parimad lehmad

Lapsed lugesid sõnad vaikselt läbi. Moodustasime antud sõnadele suuliselt lauseid. Paremini õnnestunud lauseid korrati, et neid meeles pidada. Kui lausetes esines sõnu, mille õige- kirjas võis raskusi tekkida, siis vaatlesime nende ortograafiat. Lõpuks jutustas üks õpilane kogu jutukese. Enne kirjutamisele asumist ütles klass kooris sidesõnad, mille ette kirjutamisel koma pannakse.

Andres kirjutas oma töö nii:

Õppekäik karjalauta.

Korraldasime õppekäigu Lahmuse sovhoosi karjalauta, kus nägime palju uut ja huvitavat. Saime teada, et karjalaudas on kindel päevarežiim. Lehmadele antakse jõusööta, mineraalsööta, silo ja koresöötasid. Söödad toodi kohale rippraudteel. Karjatalitajad rääkisid, et masinalüps on käsitsilüpsmisest palju kergem. Sovhoosi parimad lehmad annavad 25—30 kg piima päevas.

Loomad meeldisid meile nii väga, et paljud lapsed lubasid suvel karja minna.

IV. KÕNEARENDEUSEST KEELEÕPETUSE TUNDIDES.

Õppekäikudel omandatud teadmisi olen kasutanud ka keeleõpetuse ja vahel isegi kirjatehnika tundides.

Keeleliste harjutuste puhul olen lasknud moodustada lauseid ja koostada seotud tekste, mis sisult jutustavad õppekäigust, kuid teenivad ka kindlat keeleõpetuslikku eesmärki. Näiteks korrates keeleõpetusest pärisnimede kirjutamist, moodustame järgmisi lauseid:

Lahmuse sovhoosis on kolm karjalauta, mis asuvad Laasikmäel, Paasiojal ja Pärakülas. Sovhoosi parimad karjatalitajad on Amalie Rior ja Leida Lõhmus. Nemad jutustasid meile, et Päraküla laudas on parimad lehmad Reedik, Miia ja Sire.

Nii kujunes seotud tekst, mille kirjutasime kirjatehnika vihikuisse. Nende lausetega kinnistasime õppekäigul omandatud teadmisi, kordasime keeleõpetuse osa ja arendasime käe- kirja.

Keeleõpetuse tundides olen sageli pilte kasutanud. Olenevalt keeleõpetuse ülesandest oleme moodustanud piltide järgi lauseid, leidnud vajalikke sõnu, aga kirjutanud ka lühikesi jutukesi. Näiteks seoses silbitamise õpetamisega koostasid lapsed lühikese jutukese Levitani maali «Kuldne sügis» järgi.

Kuldne sügis.

On september. Ilmad on veel ilusad ja päikesepais- telised. Sügis on muutnud maapinna kahvatu-roheliseks. Mets aga on kirev ja eredavärviline. Kuldkollaste kas- kede vahelt paistab punaseid haabu. Ainult kuused ja männid on endiselt rohelised. Tuulehoog rebib puu- delt lehti. Need hõljuvad langedes õhus.

Ilus on meie kodumaa loodus sügisel.

Koduseks ülesandeks jäi jutukese silbitamine püstkriip- sude abil.

Kui andsin lastele ülesande kirjutada kirjand teemal «Käi- sin kelgutamas», siis keeleõpetuse tundides, käsitledes sõnaliike, lasksin näiteis kasutada sõnu, mida lapsed võisid vajada oma kirjandeis:

nimisõnadest — liumägi, kelgutee, tõukekelk, kilked, hüü- ded jt.;

tegusõnadest — tormama, libisema, sööstma, rabelema jne.;
omadussõnadest — helevalge, kirgas, libe, tore, suure- pärane jne.

Nii leidub keeleõpetuse tundideski väga mitmesuguseid võimalusi kirjaliku ja suulise väljendusoskuse arendamiseks.

*

Kõnearenduslik töö lastega nõuab õpetajalt palju mõtlemist ja vaeva. Kuid vaeva tasus see, et III klassi õpilased olid oman- danud nõutava väljendusoskuse. Nad oskasid lugemispalasisid ümber jutustada ja loetud lasteraamatu või nähtud kinofilmisid kokkuvõtlikult edasi anda, oskasid vestelda lasteajakirja- des ja «Sädemes» ilmunud artiklitest ning asjalikult jutustada sündmustest oma elus ja ümbritsevas tegelikkuses.

Arenes ka kirjalik väljendusoskus. III klassi lõpetades oskasid lapsed kirjutada juba päris häid ja huvitavaid kir- jandeid.

SISUKORD

	Lk.
Saateks	3
I. Õpilaste suuline ja kirjalik kõne kui ühtne protsess	4
II. Kõnearenduse seosest kodulooga	5
III. Kirjalikud tööd	5
1. Ümberjutustused II klassis	5
2. " III "	12
3. Kirjandid õppekäigu järgi II klassis	16
4. " pildi järgi II "	19
5. " õppekäigu järgi III	20
6. " pildi järgi III "	22
7. Loovetteütused	24
IV. Kõnearendusest keeleõpetuse tundides	26

О развитии устной и письменной речи во II—III классах

На эстонском языке

Toimetaja: M. Narits

Korrektor: E. Kaldma

Trükkimisele antud 30. 12. 1965. Paber 60×90, ¹/₁₆. Trükipoognaid 1,75.
 Autoripoognaid 1,12. Arvestuspoognaid 1,16. Trükiarv 500. Tellimine nr. 965.
 MB-12247.

ENSV MN Asjadevalitsuse Trükikoda, Tallinn.

Hind 3 kop.

Hind 3 kop.

A-27518

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00426977 7